А. Шаиг — 110

А. ШАИГИН М. Ф. АХУНДОВ ҺАГГЫНДА МҮЛАҺИЗӘЛӘРИ

Бөјүк јазычы вә мүтәфәккир М. Ф. Ахундовун ирсинин өјрәнилмәси вә тәблиғи ишиндә көркәмли Азәрбајҹан тәнгидчи вә алимләри илә јанашы, Ҹ. Мәммәдгулузадә, Ә. Һагвердијев, Ј. В. Чәмәнзәминли, Сејид Һүсејн, Ҹ. Ҹаббарлы, Сәмәд Вурғун, Мирзә Ибраһимов вә башга јазычыларымыз да мүһүм рол ојнамышлар. Бу саһәдә мүәјјән хидмәти олан јазычыларымыздан бири дә Абдулла Шаиг олуб. Диггәтәлајиг бир һал кими, һәр шејдән әввәл, ону гејд едирик ки, о, Совет һакимијјәтинин илк илләриндә М. Ф. Ахундов һаггында хүсуси мәгалә јазан илк мүәллифләримиздәндир. А. Шаиг 1924-ҹү илдә «Маариф вә мәдәнијјәт» журналынын 3-ҹү нөмрәсиндә «Мирзә Фәтәли Ахундов һаггында мулаһизәләрим», 1925-ҹи илдә јенә һәмин журналын 3-ҹү нөмрәсиндә «М. Ф. Ахундовун «Алданмыш кәвакиб»и һаггында мүлаһизәләрим» адлы мәгаләләрини дәрҹ етдирмишдир. 1928-ҹи илдә М. Ф. Ахундовун өлүмүнүн 50 иллији тамам олмушду. Бу јубилејлә әлагәдар бир груп көркәмли Азәрбајҹан јазычы вә тәнгидчиләри дөври мәтбуатда Мирзә Фәтәлинин һәјаты вә фәалијјәти һаггында мәгаләләр дәрҹ етдирмишдиләр. Бу мүнасибәтлә дә А. Шаиг «Мирзә реалист вә сәнәткар бир шаирдир» адлы мәгалә јазыб. «Маариф вә мәдәнијјәт» журналында дәрҹ етдириб.

Бу мәгаләләрдән биз ајдын көрүрүк ки, А. Шаиг кениш, дәрин ерудисијаја, кәскин тәнгиди ағыла, мүтәфәккир тәфәккүрүнә вә һәгиги тәнгидчилик истеʼдадына малик олан бир јазычы олуб. О, Азәрбајҹан вә Јахын Шәрг халгларынын тарихи инкишаф јолу, әдәбијјаты вә мәдәнијјәти илә јанашы рус вә Гәрби Аврупа әдәби, иҹтимаи-сијаси фикир тарихинә, инкишаф етмиш Аврупа өлкәләринин игтисади-мәдәни наилијјәтләринә бәләд олмушдур. Көркәмли јазычы мәгаләләриндә дүзкүн бир јол тутуб, М. Ф. Ахундовун чохҹәһәтли јарадыҹылығыны да һәм Шәрг, һәм дә Аврупа контекстиндә көтүрүб тәһлил етмишдир.

А. Шаиг «Мирзә Фәтәли Ахундов һаггында мулаһизәләрим» адлы мәгаләсиндә XIX әсрин орталарында Азәрбајҹанын иҹтимаи-сијаси вә мәдәни һәјатынын үмуми сәҹијјәсини верәрәк белә бир мулаһизә сөјләјир. «Рус истиласындан сонра артыг азәри түркләринин үзүнә гисмән Шәрг гапылары гапанмыш вә мүгабилиндә Шимал вә Гәрб гапылары ачылмышды». Бу дөврдә бир груп Азәрбајҹан кәнҹләринин мүтәрәгги рус вә Гәрби Аврупа иҹтимаи-сијаси вә мәдәни фикринә бәләд олмасы сајәсиндә «Азәрбајҹан ҹәмијјәтиндә јени бир ингилаб фикри доғмаға башламыш, әски Шәрг тәрәфдарлары илә Гәрб тәрәфдарлары арасында илк тоггушма, илк һәрәкат вә әкси-һәрәкат башламышды. Бу ингилаб фикри ордусунун илк гәфиләсаслары, илк рәһбәри Мирзә Фәтәли Ахундов олмушдур».

А. Шаиг јазырды ки, ушаг вә кәнҹ јашларында мүкәммәл Шәрг тәһсили алан Мирзә Фәтәли Тифлисдә хидмәт илләриндә һәм рус әдәбијјаты вә мәдәнијјәти илә, һәм дә «Гәрб әдәбијјаты вә мәдәнијјәти илә дә таныш олмаға, елм вә фәзлини даһа да јүксәлтмәјә чалышараг, Гәрбин ән мәшһур сималары илә ашина олмаға мүвәффәг олмушду». О, «Гәрбин ҹанлы һәјатындан, һәгиги әдәбијјатындан алдығы илһам вә енержи сајәсиндә Азәрбајҹан мүһитиндә ән фәал иҹтимаијјәтчи шаир олмушдур. Јени әсрин бүтүн мараглары илә, јени фикирләри вә маариф ишләри илә сыхы-сыхы әлагәдар олан Мирзә о мүтәәссиб вә гаранлыг мүһитдә иҹтимаи вә фикри ингилаб доғурмаг үчүн бүтүн гүввәсилә чалышмышды».

А. Шаиг М. Ф. Ахундовун амалы, чохҹәһәтли јарадыҹылығынын әсас маһијјәти, идеја истигамәти һаггында мараглы вә олдугҹа дәгиг мулаһизә сөјләјиб: Мирзә Фәтәли «халгыны бир франсыз кими дүшүндүрмәк, јашатмаг вә мәмләкәтини Франса кими көркәм истәјирди».

М. Ф. Ахундовун бәдии әсәрләринин мәзијјәтләриндән бәһс едәрәк А. Шаиг көстәрирди ки, о, драм әсәрләриндә вә «Алданмыш кәвакиб» повестиндә доғма халгынын, Азәрбајҹан ҹәмијјәтинин мүхтәлиф иҹтимаи тәбәгәләринин дәрин үмумиләшдирмә гүввәсинә малик олан бир силсилә ҹанлы, долғун типләрини јаратмышдыр. «Һәјатдакы шәхсләрдән тип јарада билмәси вә онлары һәгиги вә ҹанлы олараг көстәрә билмәси» Мирзәнин јарадыҹылығынын сәҹијјәви хүсусијјәтини тәшкил едир. О, мәгаләсиндә Ахундовун Азәрбајҹан әдәбијјаты тарихиндә рол вә мөвгејини дә чох дүзкүн мүәјјәнләшдириб: «Мирзә Фәтәли Азәрбајҹан тарихи әдәбијјатында биринҹи реалист шаирдир ки, әсәрләриндә һәгиги һәјаты олдуғу кими көстәрир». О, «Азәрбајҹан түрк тарихи әдәбијјатында чох бөјүк бир мөвге тутур вә Азәрбајҹанда «әдәбијјаты-ҹәдидә»нин илк мүәссис вә рәһбәри сајылыр».

«Мирзә Фәтәли Ахундовун «Алданмыш кәвакиб»и һаггында мулаһизәләрим» адлы мәгаләсиндә исә А. Шаиг Азәрбајҹан әдәбијјатшүнаслығында илк дәфә олараг бөјүк јазычымызын повестинин мүфәссәл идеја-бәдии тәһлилини вермишдир.

Бу мәгаләсиндә дә А. Шаиг илк нөвбәдә М. Ф. Ахундов, рус вә Гәрби Аврупа мәдәнијјәти вә елми әлагәләри проблеминә тохунур. Бурада да, о, көстәрирди ки, Мирзә Фәтәли «хидмәт илләриндә иҹтимаијјәти, игтисадијјат, тарих вә фәлсәфәни әсаслы олараг» өјрәнмиш, рус вә Гәрби Аврупа әдәбијјатынын «ән мәшһур сималарынын» әсәрләри илә таныш олмуш, «Гәрб ҹәмијјәтләринин јени һәјат гурулушунун башлыҹа амилләрини арамыш, дујмуш вә өјрәнмишди». А. Шаиг гејд едирди ки, Ахундов тәбиәтән гејри-ади истеʼдада, кәскин тәнгиди ағыла, дәрин мүшаһидә габилијјәтинә малик олан бир јазычы вә мүтәфәккир иди. О, «јени әсрин кәтирмиш олдуғу јениликләри бүтүн гәлби илә, руһу илә мәнимсәмәјә» мүвәффәг олмушду. О, «әски Шәрг һәјаты илә јени Гәрб һәјаты арасында нә бөјүк бир фәрг вә нә дәрин бир учурум олдуғуну дәрк едәрәк о учуруму долдурмаг, о фәрги ортадан галдырмаг јолларыны дүшүнүрдү». Мирзә Фәтәли «Гәрбдә доған јени мәдәнијјәтин мөʼҹүзәләр, харүгәләр јаратдығыны вә она сарылмыш Гәрб милләтчиләринин игтисади, сијаси вә иҹтимаи һәјатында бир јенилик, бир башгалыг зүһур едәрәк күндән-күнә див аддымларла тәрәгги вә тәкамүлә доғру гошараг јүрүдүкләрини, тарихин горхунҹ тәкәрләри дурмагсызын сүрʼәтлә дөнәрәк ирәлиләдијини, онун ганунларына вә кәтирмиш олдуғу јениликләрә бојун әјмәк истәмәјәнләри амансызҹа әзиб мәһв етдијини чох дәриндән анламышды». О, ејни заманда, ону да мүәјјәнләшдирмишди ки, «...Шәргин тәвәккүл вә мөвһуматла јашајан милләтләри исә әскилијә гапланараг галмышдылар». Онлар «әски адәт, әски еʼтигад вә әнʼәнәләрдән ајрылмаг, һәлә әсатир дөврүнү унутмаг истәмирдиләр». А. Шаигә көрә «Мирзәјә «Алданмыш кәвакиб», јахуд «Јусиф Сәррач» там тарихи һекајәсинин мөвзу вә мәалыны верән бу һәгигәт» олуб.

Билаваситә «Алданмыш кәвакиб» повестинин тәһлилини верәркән А. Шаиг көстәрирди ки, М. Ф Ахундовун бир сатирик јазычы кими сәнәткарлығы бу әсәрдә даһа өз парлаг әксини тапыб. Әдиб повестдә улдузларын бир-биринә јахынлашмасы нәтиҹәсиндә Шаһ Аббасын һәлак олмасы хәбәринин башда шаһ олмагла Иранын дөвләт башчыларынын али мәҹлисдә мүзакирә етмәләри әһвалатыны тәсвир едәрәк һәм шаһын, һәм дә онун вәзирләринин характер вә фәалијјәтинин әсас маһијјәтини ачыб көстәрмиш, онлары надан, башыбош, худпәсәнд адамлар кими ифша вә рүсвај етмишдир. А. Шаиг әдибин өз әсәриндә Иранын али һакимләринин заһири көрүнүшү илә һәгиги дахили маһијјәти, идеалары илә һәгиги ләјагәтләр арасында зиддијјәти ачыб, онларын долғун сатирик типләрини јаратмаг мәһарәтини хүсусән јүксәк гијмәтләндирмиш, ону бөјүк сатира устасы һесаб етмишдир.

Мәгаләдә «Алданмыш кәвакиб» повестинин мүсбәт гәһрәманы вә әдибин мүсбәт идеалы һаггында да А. Шаиг дүзкүн вә гијмәтли мулаһизәләр сөјләјиб. О, доғру олараг белә бир фикир сөјләјирди ки, Јусиф Сәррач сурәти илк нөвбәдә «Мирзәнин өзүдүр». Бу сурәтдә әдиб илк нөвбәдә өз амалыны, мүтәрәгги көрүшләрини әкс етдириб. Јусиф Сәррач сурәтиндә, о, һәмчинин XIX әсрин орталарында Азәрбајҹанда вә Иранда јени тәшәккүл тапмыш бир груп мүтәрәгги зијалыларын сәҹијјәви сифәтләрини үмумиләшдириб. Јусиф Сәррач «сағлам фикир вә мүһакимәјә, кәскин әзм вә ифадәјә, инсани дујғулара, үлви мәфкурәјә малик уҹа бир симадыр». Иҹтимаи мәншәјинә көрә кениш зәһмәткеш күтләләрә мәнсуб олан, онун әзаб вә изтирабларыны дәриндән мүшаһидә едән Јусиф Сәррач дөврүнүн габагҹыл, мүдрик, һуманист инсанларындан биридир. Бу тип инсанлар «өзүнү дејил, ҹәмијјәтини дүшүнүр, онун сәадәти вә раһатлығы үчүн чырпыныр вә бу јолда һеч бир фәдакарлыгдан чәкинмәз». О, «елә јени бир һәјат» гурмаг истәјир ки, «ҹәмијјәтин бүтүн фәрдләрини бәхтијар јашатмасына васитә ола билсин».

А. Шаиг повестин финалында Јусиф Сәррачын мәғлубијјәтә уғрамасынын сәбәбини дә дүзкүн мүәјјәнләшдирирди: «Јусиф Сәррач кими шәхсләрин елә мүһитдә јашаја билмәмәси чох тәбии иди. Јусиф Сәррач вә онун тәрәфдарлары (олан беш-он) киши минләрҹә ҹошмуш вә гудурмуш јыртыҹы инсанлар гаршысында нә едә биләрдиләр?».

О, мәгаләсини «Алданмыш кәвакиб» повестинин үмуми идеја-бәдии гијмәтини верән сөзләрлә гуртарырды: «Мәʼнаданы гүввәт, һекајәдәни «иҹад вә һәрәкәт», һәр шәхси тәбии лисаны илә данышдырмасы, сөјләдикләри сөзләри вә етдикләри һәрәкәтләри илә онун бүтүн өвсафи-фаригәсини көстәрәрәк бир тип јарада билмәси чох аз сәнәткара нәсиб олмуш неʼмәтләрдир. Јарым әср бундан әввәл јазмыш олдуғу әсәрләри бу күн белә тәзә вә бакир кими көрүнүр вә һәр кәсә фүсункар тәʼсири өзүнү севдирир. Мирзәнин истеʼдадынын башлыҹа сәҹијјәси бундан ибарәтдир».

М. Ф. Ахундовун өлүмүнүн 50 иллији мүнасибәтилә јаздығы «Мирзә реалист вә сәнәткар бир шаирдир» мәгаләсиндә А. Шаиг илк нөвбәдә бәдии әдәбијјатын предмети, вәзифәси барәдә фикирләрини ифадә едир. О көстәрирди ки, әдәбијјат «һәјатын мүхтәлиф саһәләринин» тәсвирини верән, «онун бүтүн дәринликләринә вә инҹәликләринә» нүфуз едән вә «инсаны олдуғу кими» бизә көстәрән «ән ҹанлы вә әһатәедиҹи бир сәнәтдир вә бу мөвгеји еʼтибарилә дә дикәр сәнәтләрдән үстүн вә һамысындан шумуллудур». Азәрбајҹан тарихинин јени дөврүндә «Азәрбајҹан шаирләри ичәрисиндә бу һәгигәти һәр кәсдән әввәл јени әдәби мәктәбин устады олан Мирзә анламыш вә сәнәтини һәгиги вә сағлам тәмәлләр үзәриндә гурмушдур».

А. Шаиг мәгаләсиндә бәдии әдәбијјатын охуҹулара гүввәтли тәʼсир көстәрмәсини шәртләндирән амилләр мәсәләсинә тохунур. О, иддиа едирди ки, әдәбијјатын тәʼсир гүввәси, «бу сеһр вә фүсун» илк нөвбәдә шаирин истеʼдады илә бағлыдыр. Бәс А. Шаиг истеʼдадын меʼјарыны неҹә мүәјјәнләшдирирди? Она көрә «бир шаир кәскин ағл вә һафизәјә, зәнкин һисс вә мүхәјјиләјә, гүввәтли ирадәјә вә дәрин тәсһиһата лазымынҹа малик ола билдији тәгдирдә она истеʼдадлы шаир дејилир».

А. Шаигин «Мирзә Фәтәли һаггында мулаһизәләрим». «М. Ф. Ахундовун «Алданмыш кәвакиб» һаггында мулаһизәләрим» вә «Мирзә реалист вә сәнәткар бир шаирдир» мәгаләләри ајдын сүбут едир ки, о, бөјүк јазычы вә мүтәфәккир М. Ф. Ахундовун ирсинә мүкәммәл бәләд олмуш вә онун Азәрбајҹан әдәби вә иҹтимаи фикринин инкишафы тарихиндә рол вә мөвгејини чох дүзкүн мүәјјәнләшдирмишдир. Көркәмли јазычымызын бу мәгаләләри М. Ф. Ахундовун ирсинин өјрәнилмәси вә тәблиғи саһәсиндә олдугҹа тәгдирәлајиг бир һадисә иди. Онлар Азәрбајҹан ахундовшүнаслығынын, үмумән әдәбијјатшүнаслығынын гијмәтли нүмунәләрини тәшкил едир.

Надир МӘММӘДОВ.